

BOUWHISTORISCH ONDERZOEK HUIS RIJSWIJK

OVER DE UITVOERING VAN HET ONDERZOEK EN DE BELANGRIJKSTE CONCLUSIES

> door Daan Wennips

Student post HBO

Aan het huidige Huis Rijswijk is niet te zien dat het gebouw ooit een onderdeel was van een groter kasteelcomplex. Bij nadere beschouwing verraden enkele subtiele bouwsporen in de gevel dat het gebouw er ooit anders uit heeft gezien. Maar Huis Rijswijk geeft zijn geheimen niet eenvoudig prijs. De studenten van de post HBO opleiding Bouwhistorie, Restauratie en Monumentenzorg gingen de uitdaging aan om de bouwhistorie van het gebouw te ontrafelen.

HUIS RIJSWIJK

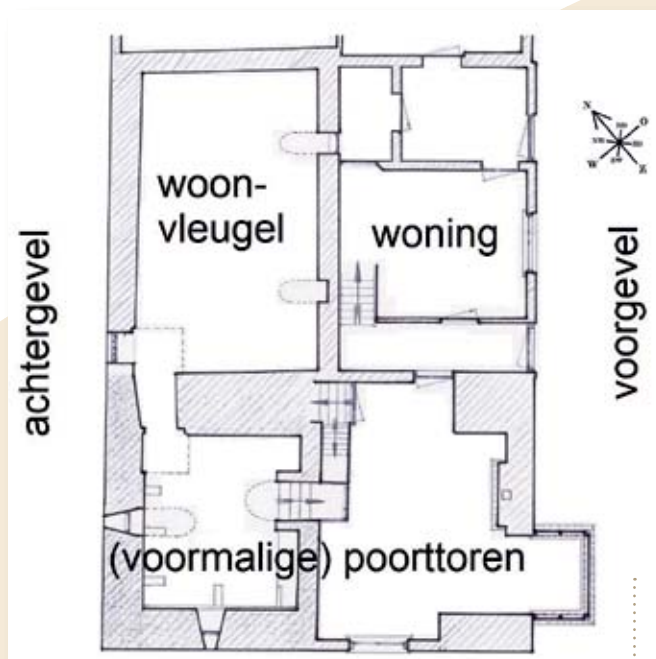
Huis Rijswijk, ook wel als 'havezate Rijswijk' aangeduid, ligt ten zuiden van het dorp Groessen, tussen Duiven en Zevenaar. Het nabij de Rijn gelegen huis wordt voor het eerst genoemd in een dijkbrief uit 1328. Enkele jaren geleden is de spoorbaan van de Betuweroute net naast het gebouw aangelegd. Recent is het gebouw veel in de aandacht gekomen omdat dit rijksmonument mogelijk zou moeten wijken voor het doortrekken van de A15. Op een mooie nazomerdag in september 2014 verzamelde een groep student-onderzoekers zich bij Huis Rijswijk voor de aftrap van de opdracht. Tijdens deze eerste velddag hebben we het gebouw van binnen en van buiten kunnen onderzoeken. Gewapend met tekeningen, duimstok, rolmaat, zaklamp en fototoestel trokken we in groepjes door het gebouw om een eerste indruk te krijgen. Er werden volop foto's gemaakt, tekeningen gecontroleerd en bouwsporen ingemeten. Hier en daar werden eerste – voorzichtige – theorieën geformuleerd. Al snel bleek het gebouw veel details te bevatten die aanwijzingen zouden kunnen geven over de bouwhistorie. Na deze eerste – intensieve – velddag keerden we huiswaarts met meer vragen dan antwoorden. Aan ons de taak om in de komende weken de antwoorden te formuleren. Dit moest uitmonden in een individueel geschreven bouwhistorisch en waardestellend rapport. Naarmate de weken verstreken werden er veel uiteenlopende interpretaties en theorieën onder de studenten gehoord. Dit leidde tijdens pauzes

van de wekelijkse lessen tot interessante discussies waarmee we elkaar op nieuwe gedachten brachten.

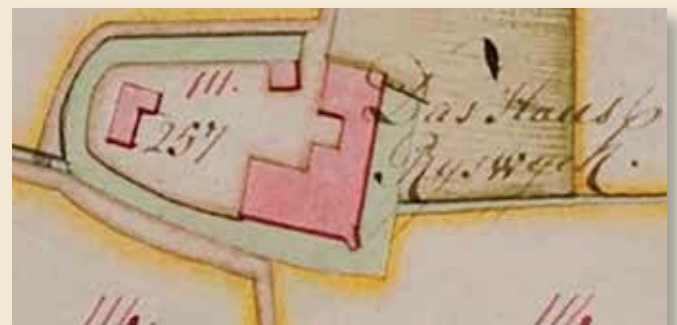
Tijdens de tweede velddag in november beschikten we inmiddels over meer kennis waarmee we gericht te werk konden gaan. De baksteenformaten van de zijgevel opnemen, de telmerken in de kap vergelijken en ook een goede foto maken van de plafondbalken. De vele vragen die bij ons opkwamen konden zeker niet allemaal beantwoord worden, maar iedereen heeft toch een bouwfasering op hoofdlijnen kunnen schetsen.

ONDERZOEKSBEPERKINGEN

Gedurende het onderzoek hebben we ook kennis gemaakt met een andere realiteit van de onderzoekspraktijk: een aantal (soms onvermijdelijke) beperkingen. Een eerste beperking vormt het beschikbare bronnenmateriaal. Niet iedere verbouwing laat duidelijk te lezen bouwsporen achter. Soms zijn de bouwsporen verborgen achter latere afwerkingen, zoals pleisterlagen. Bij gebrek aan (onderzocht) referentiemateriaal is het ook niet altijd mogelijk een exacte datering van een onderdeel te geven. In dat geval wordt een relatieve datering gegeven, waarbij slechts vermeld wordt of een onderdeel vóór of ná een andere bouw-fase aangebracht moet zijn. Vanuit de opleiding werd, in het verlengde van de leerdoelen, aangedrongen om met name het gebouw zelf als bron te gebruiken. De nadruk lag daarmee niet

> AFB 1: PLATTEGROND BEGANE GROND HUIS RIJSWIJK

> AFB 2: BOVEN: LYMERS AMTS CARTEN 1733-1734

> AFB 3: ONDER: BYLANSE TIENDE 1802

> AFB 4: HUIS RIJSWIJK. FOTO: AUTEUR

op het uitvoeren van uitgebreid (en vaak tijdrovend) archief- en literatuuronderzoek. Van het digitaal beschikbare archiefmateriaal, zoals oude kaarten, hebben we wel gebruik gemaakt. Om het onderzoek behapbaar te houden, is er voor gekozen om slechts een gedeelte van de bebouwing te onderzoeken. De consequentie hiervan is dat het overige kasteelterrein onderbelicht is gebleven. Gezien de tijdsbeperking een logische keuze, maar deze moet wel nadrukkelijk in het achterhoofd worden gehouden. De beperkte tijd (de deadline staat immers vast) en de beperkte omvang van het rapport dwongen ons om dicht bij de gestelde opdracht te blijven. Hierdoor konden we niet uitweiden over bijvoorbeeld eigendoms- en bewonersgeschiedenis. Bondig, volledig en doelgericht was de opdracht.

Vervolgens diende het bouwhistorische verhaal als onderlegger voor een onderbouwde cultuurhistorische waardestelling. Bij de cultuurhistorische waardestelling worden de afzonderlijke onderdelen van het gebouw indifferent, positief of hoog gewaardeerd. Dit is voor bijvoorbeeld planmakers een nuttig instrument om tot een verantwoorde beslissing te komen. Een waardestelling kan echter soms nogal droog overkomen. Ik zal hierna met name de bouwhistorische conclusies toelichten en slechts in algemene zin ingaan op de waardestelling.

HET BOUWHISTORISCH ONDERZOEK

Het onderzochte deel van het gebouw bestaat uit drie gedeelten: een voormalige poorttoren, een restant van een woonvleugel en een woning (zie afb. 4). De poorttoren, met muren van ruim een meter dik, vormt samen met de woonvleugel een L-vormig gebouw, gedekt door een schilddak. In de binnenhoek van de L-vorm staat een woning met een zadeldak. Tegen de kopse muren van de woonvleugel en de woning staat een schuur die de grens van ons onderzoeksgebied vormt. Het zuidwestelijke deel van het gebouw, de voormalige poorttoren, is als oudste deel

aangemerkt. Deze eerste bouwfase (aangeduid als 'bouwphase 0') bleek niet exact te dateren. De toegepaste bouwmaterialen geven hier te weinig specifieke aanwijzingen voor. Verder zijn er (nog) geen natuurwetenschappelijke methoden zoals jaarringenonderzoek naar het gebruikte hout uitgevoerd. Mits de balken gelijktijdig met de muren gebouwd zijn, kan dit zogenaamde dendrochronologische onderzoek meer zekerheid verschaffen over de jaren waarin de toren gebouwd is. Het bepalen van de bouwperiode van de toren is tot dusver zo lastig, dat ervoor is gekozen om slechts een relatieve ouderdom aan te geven. De poorttoren is in ieder geval eerder tot stand gekomen dan de woonvleugel, die er eind zestiende eeuw tegenaan gebouwd is.

Maar is de poorttoren in één bouwphase opgetrokken, of is zij het gevolg van twee bouwfasen? De kleurverschillen van de bakstenen in de zijgevel geven hierop een antwoord. Over de volle breedte van de gevel (met uitzondering van de later dichtgezette poortdoorgang) lopen horizontale baksteenlagen van enkele meters hoog. Elke laag onderscheidt zich van de andere door een subtiel kleurverschil. De kleurverschillen zijn waarschijnlijk het gevolg van de toepassing van een andere baksteenpartij. Omdat deze lagen over de gehele zijgevel doorlopen, kan geconcludeerd worden dat het gehele zuidoostelijke gedeelte in één bouwphase is opgetrokken.

In de achtergevel eindigen de lagen op de plek waar de woonvleugel begint. Hieruit kan geconcludeerd worden dat, ondanks het ontbreken van een duidelijke bouwnaad in de achtergevel, de poorttoren en de woonvleugel in twee verschillende bouwfasen tot stand zijn gekomen.

Een tweede argument om aan te nemen dat de poorttoren en de woonvleugel in verschillende bouwfasen gebouwd zijn, is het verschil in muurdiktes. Een goede plattegrond brengt het dikteverschil duidelijk aan het licht (zie afb. 1). De poorttoren heeft

> AFB. 5: ZWARE BOOG VOOR MUUROPENING EERSTE VERDIEPING
FOTO: AUTEUR

muren van ruim een meter dik, de woonvleugel heeft aanzienlijk dunnere muren. De dikke muren geven een aanwijzing voor het oorspronkelijk verdedigbare karakter van de poorttoren. Ook de kelderramen in dit deel van het gebouw doen denken aan kijk- of schietgaten. De functie van het gebouw wordt duidelijk als we de verdunning van de muur nader beschouwen. Ter plaatse van de dunne muur zat ooit de poortopening, die later is dichtgezet. In de zijgevel zijn de bouwnaden van de opening nog goed waar te nemen. Zelfs de natuurstenen blokken die de voet van de poortdoorgang vormden, zijn achter het gepleisterde trasraam (plint) nog te herkennen.

Op de eerste verdieping bevindt zich de zware boog die de muuropening constructief mogelijk maakte (zie afb. 5), als een stille getuige van de vroegere doorgang. Op de kaart uit 1733-1734 (afb. 2) wordt duidelijk dat de poorttoren op de hoek van het omgrachte terrein stond. Dit geeft aanleiding om te denken dat de poorttoren slechts een eerste verdediging was voor een (grotere) hoofdburcht, centraler op het terrein. Archeologisch onderzoek zou hier wellicht in de toekomst uitsluitsel over kunnen geven. De tekening van Jan de Beyer uit 1742 (afb. 8) geeft een indruk van de omvang van de poorttoren, die met de voet in de gracht staat.

DE TWEEDE BOUWFASE

De tweede bouwfase is de aanbouw van de woonvleugel. Een eerste – globale – aanwijzing voor een datering geven de sleutelstukken. Deze stukken hout, onder de uiteinden van de draagbalken in de muuroplegging, zijn soms met houtsnijwerk gedecoreerd en daardoor modegevoelig. Door de modegevoeligheid van de decoraties is op basis van stilistische kenmerken een globale en voorzichtige datering mogelijk. De sleutelstukken op de eerste verdieping van de woonvleugel zijn alle in dezelfde decoraties vorm gegeven: een zaagtandmotief en een beëindiging met een zogenaamd ojiefprofiel (zie afb.6). Een vergelijking met andere sleutelstukken geeft een globale datering van het hout ergens tussen het midden van de zestiende eeuw en begin zeventiende eeuw.

Voor een exactere datering van de woonvleugel is gebruik gemaakt van literatuur. Daaruit komt het volgende naar voren. Frans Spieringh kwam eind zestiende eeuw via het huwelijk met Maria Coenen in het bezit van Huis Rijswijk. Frans Spieringh en zijn broer Goossen Spiering worden gezien als de opdrachtgevers voor de bouw van de woonvleugel eind zestiende eeuw.

> AFB. 6: SLEUTELSTUK MET OJIEFPROFIEL FOTO: AUTEUR

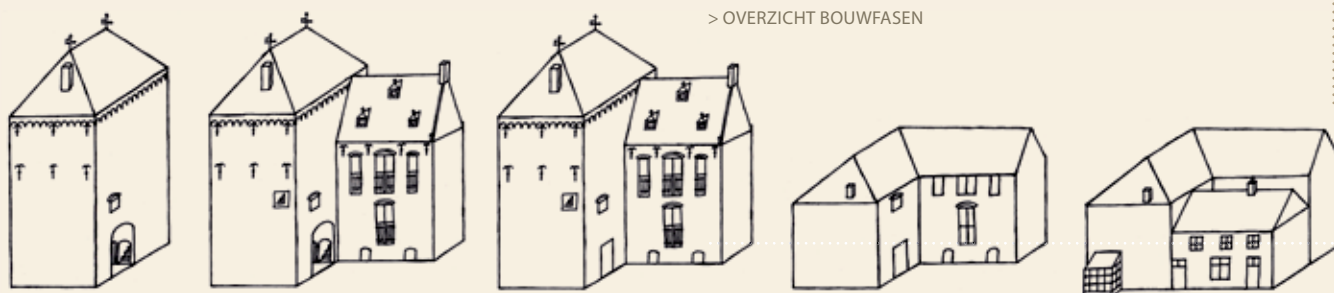
Het bezit van het huis verschafte de bewoners toegang tot de Kleefse Ridderschap, die op haar beurt weer toegang gaf tot een politieke carrière. Deze zogenaamde havezate-status geeft een verklaring voor de langdurige bewoning en/of bezit door vooraanstaande families.

Gezien de plaatsing van de woonvleugel net achter de poortdoorgang kan er vanuit gegaan worden dat de doorgang bij de bouw van de woonvleugel nog in gebruik was. De dichtzetting van de poort heeft waarschijnlijk pas ná eind zestiende eeuw (bouw woonvleugel) en vóór 1734 plaatsgevonden. Op de kaart van 1734 is te zien dat de toegang tot het omgrachte terrein via een naast de poorttoren gelegen pad verloopt, waarmee we er vanuit mogen gaan dat de oude poorttoegang op dat moment in onbruik is. Uitbreiding van woonruimte is waarschijnlijk het motief voor de dichtzetting van de poort geweest.

RIJSWIJK ALS BOERDERIJ

Vanaf 1730 is het huis verpacht als boerderij. Op de tekening van Jan de Beyer uit 1742 blijkt de agrarische functie van het kasteelterrein uit de hooiberg rechts van het hoofdgebouw. Rond 1800 wordt de gracht rondom de gebouwen gedempt. Vergelijk de Lymers amts carten (afb. 2) met de Bylandse Tiende kaart (afb. 3). In de tweede helft van de negentiende eeuw verliest huis Rijswijk definitief zijn kasteelachtige uitstraling. Het L-vormige gebouw wordt afgeknot en de kap wordt verlaagd. Waarschijnlijk om bouw materiaal te kunnen hergebruiken. Vroeger was arbeid namelijk relatief goedkoop en bouw materiaal relatief duur. In met name de kap is deze bouw fase goed af te lezen. De inkepingen in de daksporen, waarin ooit haanhouten (horizontale balken tussen de sporen) zaten, zijn nu omlaag gericht in plaats van horizontaal. Hierdoor is de oude, steilere, kaphelling eenvoudig te reconstrueren. De draadnagels waarmee de gebinten opnieuw zijn verbonden geven een datering van deze bouw fase in de tweede helft van de negentiende eeuw. Het geschilderde jaartal 1879 op een van de kapbalken zou het exacte jaar kunnen zijn waarop deze bouw fase heeft plaatsgevonden. Waarschijnlijk is in deze bouw fase ook een aantal vloeren en vloerconstructies gewijzigd, mogelijk met gebruikmaking van ouder (hergebruikt) hout. De woning is eind negentiende of begin twintigste eeuw in de binnenhoek van de L-vorm gebouwd. De strakke, machinaal gevormde, bakstenen waarmee de muren opgetrokken zijn geven aanleiding voor deze datering. Nog recenter is de aanbouw van een serre in de voorgevel.

> OVERZICHT BOUWFASEN

CULTUURHISTORISCHE WAARDERING

Ondanks de negentiende-eeuwse ingrepen die het kasteelachtige uiterlijk van het gebouw en kasteelterrein behoorlijk hebben aangetast, is het resterende gebouw goed bewaard gebleven. De poorttoren en de woonvleugel zijn cultuurhistorisch de meest waardevolle onderdelen, omdat het authentieke getuigenissen zijn van hun vroegere verdedigbare en representatieve functies. Huis Rijswijk is een goed bewaard en bijzonder overblijfsel van ons verleden dat het waard is om gekoesterd te worden. ■

LITERATUUR

- F. Eliens, *Middeleeuwse kastelen in Nederland* (Rijswijk 1984)
- J. Harenberg, *De kastelen van de Graafschap en Liemers* (Zutphen 1969)
- J. Vredenberg e.a. red., *Kastelen in Gelderland* (Utrecht 2013)
- D. Wennips, 'Bouwhistorische verkenning Huis Rijswijk', ongepubliceerde scriptie post HBO-opleiding Bouwhistorie, Restauratie en Monumentenzorg (Utrecht 2015)

> AFB. 7: TEKENING JAN DE BEYER, 1742,
HUIS RIJSWIJK VANUIT HET ZUIDOOSTERN

